
ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

УДК 37.034: 372 : 37.014.2

ББК 74.100.51

Надія Кравець

МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБАМИ НАРОДНОЇ ПЕДАГОГІКИ

У статті висвітлюється питання про мету, зміст і засоби морального виховання в народній педагогіці. Подається теоретичний аналіз наукової літератури.

Ключові слова: моральне виховання, народна педагогіка, дошкільники.

Постановка проблеми. Моральне виховання завжди було одним із найважливіших завдань освітніх систем у всі часи і у всіх народів. На його здійснення спрямовували свої зусилля і народна мудрість, і різні галузі науки, насамперед психологія та педагогіка. Крім того, жодна із педагогічних проблем не набула такого важливого значення, жодна не викликає стільки дискусій і навіть непорозумінь, як проблема морального виховання. Поясненням цьому до певної міри може бути твердження К. Ушинського про те, що “моральне виховання становить головне завдання виховання, значно важливіше, ніж розвиток розуму взагалі, наповнення голови знаннями і роз’яснення кожному його особистих інтересів”.

Особливо актуалізується проблема морального виховання у дошкільному віці – найважливішому періоді людського життя, адже від того, яке було дитинство, яке було виховання дошкільника – значною мірою залежить якою він стане людиною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні напрями наукової розробки різних аспектів морального висвітлено в працях А.Макаренка, І.Огієнка, С.Русової, І.Стешенка, В.Сухомлинського, С.Шацького та ін.

Теоретичні основи виховання у школярів моральних якостей, з’ясування їх суті й умов формування знайшли висвітлення в працях І.Беха, Л.Божович, О.Киричука, Г.Костюка, О.Скрипченка та ін.

Вагомий внесок у розв’язання проблеми морального виховання особистості зробили Б.Кобзар, В.Котирло, М.Красовицький, Ю.Приходько, Ю.Руденко та ін.

Формулювання цілей статті. Мета статті. Разом з тим залишаються осторонь питання морального виховання засобами народної педагогіки, тому *мета* статті – проаналізувати зміст народної педагогіки, її форми, методи і засоби, виявити можливості та шляхи їхнього використання в навчанні і вихованні старших дошкільників в умовах сучасної дошкільного закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Щоб відродити втрачені у минулому національні духовні та моральні цінності постала необхідність звернутися до народних витоків, на яких виховувалося не одне покоління українців, таких як: Любов (до Бога, людей, Батьківщини), Віра, Надія, Чесність, Гуманізм, Шанобливе ставлення до людини, Справедливість, Милосердя. Спостерігається відчутний інтерес до педагогічного досвіду українського народу, що пояснюється багатьма чинниками: доступністю народно-педагогічного змісту для широкого суспільного загалу, зокрема й для дошкільників; його прикладним спрямуванням; співзвучністю з повсякденними

духовними потребами та інтересами батьків і дітей; невичерпним виховним потенціалом.

Переорієнтація виховного процесу на національну основу зумовила прийняття цілої низки документів, які, на теоретичному рівні висвітлюють дану проблему. Чимало науковців та практиків шукають оптимальний варіант педагогічного впливу на формування особистості, яка б відповідала ідеалу українця. Вважаємо, що розв'язання даної проблеми можливе з урахуванням педагогічного досвіду попередніх поколінь у справі навчання й виховання нової генерації.

Для нашого дослідження велике значення мають фундаментальні праці визначних українських педагогів різних епох Г.Сковорода, Г.Ващенко, В.Сухомлинського, М. Стельмаховича та ін.

В історії вітчизняної педагогіки одним із перших спробу теоретично обґрунтувати специфіку морального виховання, його завдання і цілі зробив відомий педагог і філософ Г.Сковорода. Суть морального виховання він вбачав у розвитку і зміцненні добродетності. На його думку, цінувати людину треба не за її матеріальне багатство, чин, посаду, зовнішній вигляд, становище “в світі”, а за її внутрішню красу, за її розум і моральні якості. Г. Ващенко розглядав виховання людини на засадах християнської моралі і на здобутках духовності українського народу. Свій підручник “Виховний ідеал” він завершує словами: “Плекаючи свої кращі традиції, борючись за свою самостійну державу, українська молодь разом з тим мусить не тільки плекати загальнолюдські ідеали, а й активно боротись за них” [1, с. 182].

Одним із головних чинників у формування особистості народна педагогіка вважає спадковість. Багаторічні спостереження переконують, що спадково передаються не лише певні фізичні ознаки (не випадково кажуть: “*викапаний батько*” чи “*викапана мати*”, тобто “*такий, як батько*”, “*такий, як мати*”), природні задатки якихось здібностей або властивостей, але і деякі риси характеру (*Яке зіллячко, таке й сім'ячко; Яка гребля, такий млин: який батько, такий син; Який куц, така й калина, яка мати, така й дитина*). Однак більшість рис особистості не успадковується, а набувається, зокрема у процесі виховання.

Ішим важливим чинником впливу на особистість народна педагогіка вважає середовище – стан взаємин у сім'ї (*Як у сім'ї згідливе життя, то й виросте дитя до пуття; Нащо й клад, коли в сім'ї лад; Батькова та матчина молитва і з моря викидає, а прокльони в калюжі топлять*), побут (*З ким поведешся, від того й наберешся; Кожна пташка свою пісню співає і своє гніздечко має*), звичаї і традиції (*Що край, то звичай, що сторона, то новина*), матеріальний стан (*Кожному свій куточок милий; Най буде не пишно, аби затишно; Вдома добра постіль і солома*), житлові умови (*Добре там дітей нестити, де піч велика і є кому варити*), соціальне оточення дитини (*Громада – великий чоловік*) та ін.

Чітко визначається у народних уявленнях і такий могутній чинник формування особистості як виховання (*Не ті батьки, що породили, а ті, що виховали; Камінь шліфують, а людину виховують*). Усі названі чинники розглядаються народною педагогікою як однаково важливі, проте в різних ситуаціях кожний з них може стати вирішальним [6, с. 38–39].

Ретроспективний аналіз джерельної бази засвідчує, що в центрі уваги української народної педагогіки завжди була дитина, а народна педагогіка ніколи не схвалювала бездітність, бо “*в доброго тата дітей повна хата*”. Кредо народної педагогіки – евдемонізм: природне право кожної людини на життя, на реалізацію своїх здібностей, на щастя – долю (“*Було мені, моя мати, тих брив не давати. Було*

мені, моя мати, щастя-долю дати!”). Завдяки самобутній педагогічній системі кожен народ відтворює і продовжує себе, свою духовну культуру, побут і виробничий досвід у дітях. Усе це, як і багато інших факторів, дає повне право вважати народну педагогіку провідним джерелом розвитку високодуховної системи родинно-громадського виховання і педагогічної науки, а з ними й національного дошкільного закладу та демократичного громадянського суспільства, яке розбудовує нині наша держава.

Розглядаючи виховання як процес підготовки підростаючого покоління до життя, народна педагогіка на перше місце ставила моральне виховання. Підтвердженням даної думки є ряд прислів'їв: *Чужа душа – темний ліс; Мораль чиста – краще всякого намиста; Не чини другому того, що тобі не мило; Попереду людей не біжи, а від людей не відставай; Чесним будь, себе не хвали, інших не гудь* та ін. Праця, у свою чергу, розглядалася як засіб, а також і метод морального виховання: *Труд чоловіка кормить; Праця годує, а лінь – марнує; Праця в горі втішає; Щастя не в хмарах ховається, а працею здобувається* та ін. Саме тому Є. Сявавко наголошувала, що “високоморальною в народному розумінні може бути тільки та людина, яка живе зі своєї праці. Тільки працьовитій людині властиві всі інші якості високоморальної людини: чесність, правдивість, щирість” [8, с. 88].

Дана думка, до речі, постійно утверджується в українському фольклорі. У численних казках про дідову і бабину дочку (“Морозко”, “Про бабину і дідову дочку”, “Чарівна сопілка”, “Дідова дочка і золота яблунька”, “Золотий черевичок”) показується, як через лінощі, небажання працювати бабина дочка вдається до хитрощів, обману. Власне, фольклорні зразки, стверджує Є. Ільїн, якраз і “спонукали мене ставити і вирішувати на всіх уроках літератури тему праці як моральну, адже “душа зобов’язана трудитись” [3, с. 43].

Перші моральні норми дитина, за традиціями народної педагогіки, повинна була пізнати в сім’ї. Саме тут дітей з найменшого віку навчали: поважай старшого, в усьому віддавай йому першість, шануй старість, не нехтуй порадами старших. Етнографи відзначають у побуті великих сімей своєрідну субординацію. Так, коли всі сідали за стіл і їли з однієї миски, то першим набирив страву найстарший член сім’ї, потім усі інші, віддаючи першість старшому за віком. Коли хтось із дітей намагався порушити це правило, він тут же за столом карався (старша дитина біла його ложкою по голові). Батька, матір, старших членів родини і взагалі старших за віком людей в українців прийнято називати на “Ви”. Діти повинні чемно вітатися із старшими, вклонятися при зустрічі, а хлопчики повинні зняти головний убір. Такий життєвий лад мав величезний позитивний вплив на формування моральності дітей. Як зазначає Є. Сявавко, в таких умовах “дитина привчалась до думки, що в суспільстві більшу винагороду одержує той, чия участь у суспільно корисній праці більша, хто може більше зробити для інших, у кого більший досвід” [8, с. 87]. Саме на цю особливість народної педагогіки варто звертати більше уваги і в сучасному вихованні, зокрема, старшого дошкільника, адже нині діти дістають усе найкраще, і то в першу чергу. Це, як не прикро, розвиває дитячий егоїзм, який у старшому віці іноді дає небажані наслідки.

Моральне виховання підростаючих поколінь народна педагогіка здійснює за допомогою певних засобів, під якими, за словами М. Стельмаховича, “варто розуміти той вид діяльності, явище чи предмет, які можуть впливати на особистість у певному напрямку” [6, с. 50].

На думку В. Мосіяшенка, провідними серед засобів народної педагогіки є:

“рідна мова, усна народна творчість, національна міфологія і символіка, народне мистецтво, національні традиції, звичаї і обряди, народні ігри, іграшки, ритуали та урочистості, безпосередня особиста праця, природа, колискова пісня, скоромовки, оповідання, казки, частівки, утішки, забавлянки, закликанки, атмосфера рідної домівки, приклад старших, дитяча самодіяльність, народні афоризми, прислів'я, приказки” [4, с. 15]. У цих засобах втілені народна мораль, норми співжиття, дотримуючись яких і передаючи які від покоління до покоління, українці виробляли в собі риси національного характеру, національну вдачу, що слугували основою їхньої життєдіяльності впродовж віків.

Серед вищевказаних засобів саме усна народна творчість, зокрема дитячий фольклор, відзначається надзвичайно великим виховним та розвивальним потенціалом. “Традиційний дитячий фольклор, – зазначає Г. Довженок, – як ніяка інша ділянка народної творчості, мав яскраво виявлене ужиткове значення, становлячи невід’ємну частину практичної народної педагогіки. Він сприяв здійсненню основних функцій виховання в цілому: турботі про фізичне й моральне здоров’я підростаючого покоління, розвитку розумових здібностей і підготовці до корисної діяльності юних членів, трудящих груп суспільства” [2, 4].

Мета застосування фольклору полягає в тому, щоб збагатити мовлення дошкільників, підготувати їх до кращого сприймання художніх творів, розширити коло їхніх інтересів, залучити молоде покоління до витоків народних традицій, сформуванню вміння вчитися, створювати умови для свідомого вибору майбутньої професії та життєвого шляху, збагачувати духовний світ молодшої людини.

Для сучасного етапу розвитку фольклору характерні такі основні риси, як яскраво виражена регіональна приналежність та історична конкретність; тісний взаємозв’язок із історією; самотність та актуальність; високий виховний потенціал.

Ураховуючи вищезазначені риси фольклору, маємо підстави стверджувати, що саме їхня значимість спонукає педагогів до практичного використання в сучасному навчально-виховному процесі невичерпних багатств усної народної творчості. Нині художня цінність народнопоетичних творів визнана багатьма вченими, освітньо-виховне значення будь-якого фольклорного жанру давно оцінене видатними педагогами минулого та провідними методистами сучасності, що підтверджується включенням їх у книги для читання, використанням у дошкільній практиці, дитячому дозвіллі.

Особливо високий виховний потенціал характерний для колискових пісень, потішок, скоромовок, лічилок, загадок, темою яких виступає єдність людини з природою, побажання дитині вирости доброю людиною, красунею-майстринею, жити в праці і знайти щастя в сім’ї.

Дослідження Н. Сивачук підтверджують, що колискову пісню можна назвати “першою енциклопедією українознавства, оскільки вона ознайомлює дитину зі світом рідного етносу, його мовою, релігією, історією, культурою, мораллю, звичаєвістю, через неї дитина отримує перші уявлення про народні ідеали, про добро та зло” [5, с. 53], про те, що “можна” і “не можна”. На думку дослідників, особливу інформативність про моральні закони українського суспільства вміщують колискові, в яких багато епізодів пов’язані з тваринами, близькими дитині (образ бичка, мишки, бджілки, котика, kota-воркота, kota сіренького), через оцінку вчинків, у яких висловлюється повчання.

В українській народній творчості велике місце займає сатира і гумор. З

гумористичними творами ми зустрічаємося уже в дитячому фольклорі. Такою є пісенька “Журавель”, що не має кінця, бо повторює те саме, чим починалася; пісенька про “Сороку-білобоку”, яка діткам кашу варила і давала, але не дала каші лінивому й недбайливому сороченяті та ін.

У дитячому фольклорі набув поширення і такий жанр, як небилиці, в яких розповідаються неправдоподібні історії, і це зміцнює у дітей розуміння того, що справді може бути в житті, а що вигадане. Наводимо, для прикладу, одну з таких небилиць: “Пішов я трусить груші на вербах. Струсив, попадали карасі, понесли на базар, продали десяток меду, набрав на свиту, пошив чоботи та й досі ношу їх”. Вона, на нашу думку, сприяє формуванню у дошкільників правдомовності та ширості.

Українські прислів'я та приказки в образній формі висловлюють основні принципи й норми народного життя (“Добре там живеться, де гуртом сіється й ореться”, “Краще добре робити, ніж добре говорити” та ін.), тому їх називають народним моральним кодексом. Крім того, в них акумульована висока мудрість народу (висновки із спостережень, моральна оцінка дій та вчинків, заохочення добра і покарання зла). На відміну від інших видів усної народної творчості, прислів'я та приказки якнайчастіше пов'язані із щоденним побутом, доступні найширшим верствам і не потребують особливих обставин і широкої аудиторії. Недарма сама назва вказує на те, що прислів'я вживаються “при слові”, при нагоді, тобто тоді, коли треба наголосити, підкреслити, виділити основну думку з усього сказаного раніше і завжди мають практичне значення, слугують готовими формулами і правилами, кінцева мета яких – виховання відповідних вчинків і дій людини, її характеру. Своєрідним кодексом моральної поведінки, в якому можна знайти пораду, підтримку, осуд, якраз і слугує даний жанр (“*Любиш кататися, люби й саночки возити*”; “*Колос повний до землі гнеться, а пустий вгору дереться*”; “*Бджола жалить жалом, а людина – словом*”).

Підкреслимо, що в народній педагогіці не було виховних засобів, далеких від реального життя, а тому вимоги, що висувалися у прислів'ях до духовного і фізичного стану особистості, висловлювали ідеал моральної вихованості, її кінцеву мету. Власне, це й дає підстави для їхнього найбільш активного використання як засобу в моральному вихованні дітей (“*Мораль чиста – краще всякого намиста*”).

Безперечно, казка – найбільше диво, що має можливість оперувати великим виховним потенціалом у моральному спрямуванні юного слухача або читача. У казці, як правило, закладена певна моральна ідея – засудження зла, перемога добра, возвеличення праці, справедливості, подвигу. До того ж утвердження моральних законів життя – її головна ідея. У ній яскраво відображаються моральні норми і принципи, етичні та естетичні ідеали народу.

В. Сухомлинський теоретично обґрунтував і підтвердив практикою, що “казка невіддільна від краси, сприяє розвитку естетичних почуттів, без яких немислима благородність душі, сердечна чуйність до людського нещастя, горя, страждання. Завдяки казці дитина пізнає світ не тільки розумом, але й серцем” [7, с. 43]. На його думку, казка – благодатне і нічим незамінне джерело виховання любові до Батьківщини. Виховний потенціал казки зумовлений і її багатою мовою: вона співуча, поетична, насичена метафорами і порівняннями, прислів'ями та приказками, дуже влучними й повчальними. Усе це робить казку ефективним засобом виховання і навчання дітей різного віку, зокрема й старших дошкільників. Прикметною ознакою казки є і те, що вона може у захоплюючій формі та доступними для

сприйняття художніми засобами змалювати навколишній світ людей, їхні вчинки і долі, а також за короткий час показати, до чого веде той чи інший вчинок героя, дає можливість за 15–20 хвилин приміряти до себе і пережити чужу долю, чужі почуття, радість і горе. Це унікальна можливість сприйняти, “програти” життєві ситуації без шкоди власному здоров’ю і долі ставить казку в один ряд із найефективнішими засобами навчально-виховної роботи зі старшими дошкільниками

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, народна педагогіка характеризується привабливими знахідками, сильна не так теорією, як результатом виховання, тобто в ній домінує практичний виховний момент, а з практицизмом тісно пов’язана інша риса – емпіризм, конкретним виявом якого є розрізненість педагогічних ідей народу, їх різноманітне виявлення в традиціях, звичаях, жанрах народної творчості, у матеріальній і духовній культурі, у різних сферах господарської, громадської діяльності людини.

Подальші перспективи вирішення проблем морального виховання, як засвідчує аналіз, вимагає пошуку нових найбільш ефективних шляхів або переосмислення уже відомих та найбільш ефективних народно-педагогічних засобів.

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихованців, молоді і батьків / Г.Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 192 с.
2. Довженок Г. Український дитячий фольклор / Г.В.Довженок. – К.: Наук. думка, 1981. – 171 с.
3. Ильин Е. Герой нашего урока / Е.Ильин. – М.: Педагогика, 1991. – 288 с.
4. Мосіяшенко В.А. Українська етнопедагогіка: Навч. посіб. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – 176 с.
5. Сивачук Н. Виховний потенціал українських народних колискових пісень / Н.Сивачук // Початкова школа. – 2006. – № 1. – С. 51–55.
6. Стельмахович М. Українська народна педагогіка / М.Стельмахович. – К.: ІЗИН, 1997. – 232 с.
7. Сухомлинский В. Духовный мир школьника / В.А.Сухомлинский. – М.: Учпедгиз, 1961. – 223 с.
8. Сявавко Є. Українська етнопедагогіка: Навчально-методичний посібник / Є.І.Сявавко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 159 с.

In the article a question lights up about a purpose, maintenance and facilities of moral education in folk pedagogics. The theoretical analysis of scientific literature is given

Key words: moral education, ethnic pedagogy, pre-school children.

doi: 10.15330/esu.9.126-131

УДК 37.013.42 : 061.27 : 376.54

ББК 74.202.21

Галина Лемко, Богдан Ковбас

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУЦІЙ НА РОЗВИТОК ОБДАРОВАНОСТІ ДИТИНИ

У статті виокремлено види обдарованості й обґрунтовано вплив на розвиток обдарованості дитини таких соціальних інституцій, як сім’я, дошкільні заклади, школа і позашкільні освітньо-виховні заклади.

Ключові слова: обдарованість, сім’я, дошкільні заклади, школа, позашкільні освітньо-виховні заклади.

Постановка проблеми. Глобальні соціально-економічні перетворення у нашому суспільстві виявили потребу в людях творчих, активних, не ординарно